

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation

Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der

Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)

Date: 2012-05-31

19 Lissabon-Den Haag 1940-1945

Vanaf eind augustus 1940 kon De Geer zijn gehele dag doorbrengen in de villa Felden Lodge in Boxmoor. Een maand na zijn aankomst in Engeland was hij uitgeweken naar dit kleine plaatsje dat destijds zich ongeveer anderhalf uur reizen van Londen bevond. In het Grosvenor Hotel voelde hij zich niet thuis. Daar werd hij de hele dag aangeklampt door in Londen gestrande Nederlanders die wat van hem wilden.

In de stad Londen kon hij zijn draai niet vinden. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld Van Kleffens die zich in dat milieu juist als een vis in het water voelde en die bovendien als enige van de ministersploeg zijn vrouw naar Londen had meegenomen. De minister van buitenlandse zaken schreef later dat behalve De Geer ook de andere ministers een 'ontwortelde indruk' maakten.¹ Naast het achterlaten van familieleden en de onzekerheid over de hereniging, speelde ook 'hun ongewone omgeving' hen parten. Van Kleffens was met mensen als Beelaerts van Blokland, Van Tets van Goudriaan (directeur van het kabinet der koningin), Beyen en Van Lidth de Jeude, lid geworden van de Londense Cavalry Club waar zij een *home away from home* hadden gevonden.²

De Geer koos bewust voor het leven in het landelijk gelegen Boxmoor waar hij veel kon wandelen. Hij logeerde in het huis van zijn nicht Iny die was getrouwd met David Birnbaum. Na de oorlog bleek dat sommigen, met name Gerbrandy, zich over deze verhuizing naar de *countryside* kritisch hadden uitgelaten. De premier leefde te ver van de Hollandse kolonie in Londen en wist 'niet goed wat er speelde en leefde in de gemeenschap'. De Geer was zijn hele leven al niet naar sociëteiten en recepties gegaan en ging liever een eind wandelen. Dat veranderde niet in Londen. Naderhand vertelde journalist Van Blankenstein dat de verhuizing naar de familie Birnbaum bij de Engelsen niet 'de goede instemming' had omdat David Birnbaum bij de geheime dienst bekendstond als een beursspeculant.³ Eind juni vertrokken de Birnbaums naar New York, omdat zij zich ook in Engeland niet veilig voelden. Vervolgens kwam de in Londen gevestigde Nederlandse kunsthandelaar Duits met zijn vrouw in de villa wonen.

De Geer bleef niettemin daar zijn kamers houden en at met de familie mee. Meneer en mevrouw Duits merkten dat De Geer fysiek niet in orde was. Vaak sloeg hij de maaltijd over vanwege heftige maagpijnen, een kwaal die hem zijn hele leven parten had gespeeld, vooral in spannende tijden.⁴ Uiteindelijk verdween die pijn toen hij ontslagen was, veel thuis zat en van een medebewoner tabletjes daarvoor kreeg.⁵ Zijn leeshonger kon hij stillen in de 'goedvoorzienende' bibliotheek van het huis. Daarnaast speelde hij bridge en schaak en sprak hij af en toe met mensen die bij Duits over de vloer kwamen. Over geld hoefde De Geer zich geen zorgen te maken. In de woorden van De Jong was

er financieel ‘met royaliteit’ voor hem gezorgd.⁶ Hij was ‘in het genot’ gesteld van 85 procent van zijn ministersssalaris.

Wel maakte hij zich zorgen over de financiën van zijn vrouw. De Geer verkeerde in de veronderstelling dat Ria zonder inkomsten zat en leefde van het spaargeld. Hij adviseerde haar bijvoorbeeld een hypotheek op hun huis te nemen.⁷ Een van de redenen om later naar Zwitserland te willen, was dat hij vanuit dit land geldzaken voor zijn vrouw kon regelen. Hij wist niet dat de achtergebleven families van ministers gewoon het salaris van hun echtgenoot uitgekeerd kregen.

Ondanks de rust en goede voorzieningen leidde hij in Boxmoor niet het comfortabele leven van *a gentleman of leisure*.⁸ Daarvoor was hij door het ontslag psychisch in een te groot gat gevallen. Hij leefde ‘in stille afzondering’ en had ‘behoudens enige vriendschapbezoeken mij door oud-collega’s gebracht’ weinig andere contacten met bekenden.⁹ Het plotselinge nietsdoen na bijna 35 jaar actieve politiek, het van de ene op de andere dag buiten de politiek staan, beviel hem slecht. De hardhandige behandeling door uitgerekend de koningin had hem diep gekwetst. Veel mensen, ook degenen uit Londen die na de oorlog nog enigszins begrip voor hem hadden, zoals sociaal-democraat Van den Tempel, meenden dat De Geer na het ontslag een mentaal geknakte, ‘ziekelijke’ indruk maakte. “Blijkbaar verteerde hem de twijfel en een onbeheerst heimwee naar huis.”¹⁰

Dit heimwee moet zijn aangewakkerd door een brief, de tweede na zijn vertrek uit Nederland, van zijn vrouw Ria die drie weken na zijn gedwongen ontslag bij hem in Boxmoor arriveerde.¹¹ Cruciaal is de passage waarin zij schreef te verlangen naar het moment waarop zij haar man ooit ‘juichend zal inhalen’ op zijn ‘ongeschonden studeervertrek’.¹² In zijn antwoord schreef hij haar dat dat precies klopte ‘met de voorstelling die ik mij reeds tal van malen gemaakt heb, wakend en dromend’. In zijn geest verkeerde hij reeds in Nederland. “Wat zullen wij elkaar veel te vertellen hebben. (...) We zullen als ik terug ben veel samen gaan lezen. Ik kan mij daarmee reeds vermeien.”

Regeringsopdracht in Indië

Kort na de machtsvername sprak Gerbrandy met De Geer over zijn toekomstplannen. Het was de nieuwe premier duidelijk dat zijn voorganger iets om handen moest hebben. De Geer en Gerbrandy kwamen tot de conclusie dat een benoeming tot staatsraad niet ‘raadzaam’ was, omdat de Raad van State in Londen niet kon bijeenkomen.¹³ Gerbrandy stelde in het kabinet voor, alsof dat idee van hemzelf was, om De Geer onderzoek te laten doen naar het ‘belastingvraagstuk in Nederlandsch-Indië’. Minister Welter zei dat hij dit ‘al lang’ met De Geer had besproken en dat hij hierover reeds een telegram had gestuurd naar de gouverneur-generaal. Want één ding was duidelijk, De Geer had geen zin om de rest van zijn leven doelloos te slijten in een vreemd land.¹⁴ Op dat moment zag het er niet naar uit dat op afzienbare termijn Nederland een vrij land zou worden.

Terwijl deze kwestie liep, zat De Geer niet stil. Hij had het plan opgevat om via Lisbon – wederom – naar het nog neutrale Zwitserland te reizen om daar kennissen op te zoeken en geldzaken voor zijn vrouw te regelen ofwel door te reizen naar zijn nicht Iny in New York. Hij had via de Nederlandse gezant een verzoek ingediend bij de Portugese

ambassade in Londen voor een visum voor dat land. Dat verzoek kwam ook bij de Nederlandse regering terecht en zij kwam zo te weten dat De Geer eventueel naar Zwitserland wilde reizen. Gerbrandy zei later dat hij toen al vreesde dat De Geer plannen had om naar Nederland terug te gaan.¹⁵ Feitelijk weigerde het kabinet toestemming voor het visum, omdat het bang was dat De Geer staatsgeheimen zou doorvertellen aan de Duitse mogendheid.¹⁶ Zwitserland liep het gevaar het lot van Nederland te gaan delen, maar afgezien daarvan, het was 'thans reeds vol Duitse agenten'. Gerbrandy verzweeg later dat hij over de visumaanvraag met Wilhelmina had gesproken. Zij had Gerbrandy duidelijk gemaakt dat zij het 'zeer onwenselijk' vond dat De Geer naar Zwitserland ging.¹⁷ Gerbrandy schreef daarop een brief aan De Geer met daarin de argumenten voor de weigering.

Twee dagen later antwoordde De Geer.¹⁸ Zelden zal hij in een brief aan zijn woede en frustratie zo ruimbaan hebben gegeven. De zinsnede dat Duitse agenten hem zouden kunnen verlokken tot onvoorzichtige uitlatingen had hem diep geraakt. Als Zwitserland in oorlog zou komen dan was dat zijn zaak. In de oorden die hij wilde bezoeken waren geen agenten, dat was lariekoek. De ministers wisten dat pogingen om informatie bij hem los te weken, averechts zouden uitpakken. "Had ik een karakter van was, dan zouden de heren, die mij thans dezen smaad aandoen, op het ogenblik niet als kabinet bijeenzitten." Hij bedankte tevens voor de opdracht in Indië. Hij kon onmogelijk een opdracht aanvaarden van een kabinet dat 'mij zo weinig vertrouwt' dat het er bij een vreemde mogendheid op aandringt om geen visum te verstrekken. De laatste zin luidde: "De jongste ervaring toont mij met nieuwe en ontstellende klaarheid, dat de gelukte formatie van 1939 de grootste mislukking van mijn leven is geweest." Waarom schreef hij: 'met nieuwe klaarheid'. Wat of welke gebeurtenis wees hem er eerder op dat die formatie mislukt was? De wijze waarop hij door Wilhelmina in nauwe samenwerking met Gerbrandy op een zijspoor was gezet?

In zijn antwoord sloeg Gerbrandy een geheel andere toon aan.¹⁹ Wellicht vreesde hij dat De Geer op andere wijze en in ruimere kring aan zijn ongenoegen over zijn ontslag uiting zou geven. De Geer had de brief volgens zijn opvolger verkeerd begrepen. "Er is geen sprake van dat het kabinet U niet vertrouwt." De vijand zou misbruik kunnen maken, 'onafhankelijk van uw medewerking'. Gerbrandy betreurde het dat De Geer dacht dat zijn oud-collega's zijn 'gaafheid' van karakter in twijfel zouden hebben getrokken. En ook zal de historie, zo stelde Gerbrandy, de hand van 'den Staatsman' zien in de zo moeilijke formatie van 1939.

Deze vriendelijke brief van Gerbrandy haalde voor De Geer de kou uit de lucht. Hij accepteerde de min of meer gemaakte excuses en waardeerde de 'al te vleierende bewoordingen'.²⁰ Van Welter had hij gehoord dat de ministerraad het hem mogelijk wilde maken 'ook zonder speciale regeringsopdracht' naar Nederlands-Indië af te reizen. Dat wilde hij wel overwegen. De regering worstelde echter met de formulering van deze opdracht. Aanvankelijk wilde men De Geer laten onderzoeken wat Indië nu precies aan de oorlog zou kunnen bijdragen. Maar na een negatief antwoord van de gouverneur-generaal zocht de regering een onderzoeksopdracht op het gebied van de financiële verhouding tussen Nederland en Indië. Dit verzinnen van een bezigheid nam veel tijd in beslag. Op het moment dat de opdracht op papier stond, 29 november, zat De Geer al drie weken in Lissabon. De Nederlandse regering had alsnog, kennelijk met toestemming van

Wilhelmina, met succes bij de Engelsen een visum voor de oud-premier aangevraagd.²¹

De Geer leek vooral vastbesloten om Engeland, het land van zijn mislukking, zo snel mogelijk te verlaten. Medio oktober liet De Geer aan de Nederlandse legatie in Londen weten dat hij niet meer naar Zwitserland wilde, maar naar New York. Hij had gecorrespondeerd met ambassadeur Michiels van Verduynen in Londen over een diplomatiek doorreisvisum voor de Verenigde Staten. Het zal De Geer hebben verbaasd dat hij zo snel toestemming kreeg om Engeland te verlaten. Nog voor ook maar duidelijk was wát hij in Indië moest gaan doen, zat hij op 5 november in het KLM-vliegtuig naar Lissabon met een visum voor Portugal en 1700 gulden op zak.²² Dat duidt er toch vooral op dat het kabinet De Geer liever kwijt dan rijk was en dat het niet vreesde voor een 'vluchtponging'.

In Lissabon

In Lissabon stond niemand op het vliegveld om de oud-premier af te halen. De gezant in Portugal, J.G. Sillem, hoorde pas later van zijn aankomst en nodigde De Geer uit voor een dejeuner. De Geer nam zijn intrek in het hotel Paris in de badplaats Estoril, dat zo'n 20 kilometer van Lissabon ligt. Volgens De Geer was toen zijn plan om niet naar zijn nicht in New York te gaan, maar naar Indië, 'waar de meesten van mijn kinderen waren'. Na de oorlog zei De Geer dat hij in Engeland de kans op terugkeer naar Nederland 'in hoge mate twijfelachtig' achtte.²³ De kans dat de bezetter een afgetreden lid van een uitgeweken kabinet toegang zou verschaffen, zonder dat zij daarbij voorwaarden zou stellen waaraan De Geer niet kon voldoen, achtte hij gering. Aan de andere kant bleek uit de briefwisseling met Ria wel hoezeer de twee heftig mijmerden over hun spoedige weerzien, zonder overigens daarover concreet te worden.

Nauwelijks twee weken na zijn aankomst in Portugal bezocht hij echter de Duitse gezant Oswald baron von Hoyningen-Huene. De Jong beweerde dat De Geer al in Londen van plan was om naar Nederland terug te keren, zelfs toen hij nog minister-president was. Het feit dat hij al vijftien dagen in Portugal was voordat hij naar de Duitse gezant ging met zijn verzoek om terug te keren, lijkt dat tegen te spreken. Het initiatief voor dit gesprek ging uit van De Geer. Het neutrale Portugal zat op dat moment vol met mensen die terug wilden keren naar hun geboorteland. Een boot met joodse vluchtelingen uit Nederland ging in die tijd, 8 november 1940, zelfs gedwongen terug naar het bezette gebied.²⁴ Volgens Van Kleffens vond de regering het in dit specifieke geval *extremely difficult to deal with refugees*. Hoe precies het plan van een terugkeer naar Nederland bij hem heeft postgevat, is een vraag die De Geer vreemd genoeg nooit is gesteld. Het is niet uitgesloten dat De Geer in zijn hotel in contact kwam met mensen die vanuit Portugal wilden terugkeren naar hun vaderland. Hij moet de hoop hebben gekregen dat voor hem die weg wellicht ook openlag.

De Duitse baron gaf De Geer een voorkeursbehandeling. Het Duitse gezantschap had een wachtlijst van mensen die een terugkeervisum wilden hebben, maar De Geer kreeg meteen een uitnodiging om bij de gezant thuis te komen.²⁵ De reden van die snelle behandeling zou De Geer later nog vaak te horen krijgen: hij was geen gewoon burger maar een gewezen regeringsleider. Huene kende zonder twijfel zijn achtergrond. Graf

C.A. de Neeve tekende in opdracht van het ministerie van justitie in 1950 portretten van alle ministers die op dat ministerie hadden gediend. Belasting en Douane Museum.

von Zech von Burkersroda, die lange tijd Duits gezant was in Den Haag en De Geer persoonlijk kende, was zijn neef met wie hij regelmatig contact had.²⁶ Huene was in 1934 in Portugal als gezant gekomen en bleef dat tot 1944. Hij werd toen vervroegd gepensioneerd en volgens hemzelf was dat het gevolg van een 'zuiveringsactie' na de aanslag in 1944 op Hitler.²⁷

De Geer vertelde Huene dat hij naar Portugal was gekomen met het voornemen door te reizen naar Indië.²⁸ Maar na 'rustige overweging' en het vinden van een 'grotere distantie van de actuele gebeurtenissen' kwam bij hem de gedachte op om terug te keren naar zijn vrouw om bij haar in stilte als privépersoon en niet als politicus de rest van zijn leven door te brengen. De Geer hoopte op een snelle afhandeling, zodat hij op 14 december zijn 70ste verjaardag in zijn vaderland kon vieren. Omdat Huene wel zag dat dit niet een gewone visumaanvraag was, adviseerde hij De Geer om een memorandum te schrijven dat hij samen met de aanvraag naar Berlijn zou sturen.

Dat werd een stuk waarin De Geer moeite deed om de Duitsers naar de mond te praten.²⁹ De Geer zal in 1947 opgelucht hebben gemerkt dat het Openbaar Ministerie niet over dit document beschikte. Procureur-fiscaal Bakhoven zou daar ongetwijfeld gebruik van hebben gemaakt. Zo wees De Geer de Duitsers erop dat niet alleen zijn vrouw heel blij zou zijn met zijn terugkeer, maar ook haar moeder, *eine Deutschgeborene*. In het verleden had hij met veel plezier zijn vakantie doorgebracht in het Duitse berglandschap en

de Duitse wetenschap en cultuur hadden zijn leven verrijkt. Voor het eerst formuleerde hij de redenering voor zijn terugkeer, die hij later eindeloos zou herhalen: hij was niet naar Engeland gegaan als een gewone vluchteling, maar 'in een ambtsbediening'. Als hij geen minister was geweest, was hij in Nederland gebleven. En nu hij geen minister meer was, was er ook geen reden meer om in het buitenland te verblijven: *Cessante causa cessat effectus*. (Het gevolg houdt op, als de oorzaak ophoudt.)

Verder argumenteerde De Geer dat hij op 20 mei, in de na de oorlog zo bekritiseerde rede, Nederlanders opriep zich ordelijk te gedragen en aanwijzingen van de bezetter op te volgen. Van wie in dat stadium zo'n oproep doet, redeneerde De Geer, valt niet te verwachten dat hij later een 'gevaar voor de orde' zal vormen. Hij stelde dat hij nooit anti-Duitse gevoelens had gehad. Ook in de Eerste Wereldoorlog was hij, net als familie en veel politieke vrienden (zoals zijn leermeester De Savornin Lohman), op de hand van Duitsland geweest.³⁰ 'Als warme vriend van het vaderland' sprak hij zich uit voor een herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid. Hij hoopte dat na deze 'unheilvolle Krieg' de goede vruchten over zouden blijven in de vorm van een nieuw Europa waarin alle staten op sociaal, politiek en economisch gebied gingen samenwerken waardoor een gemeenschappelijke markt en arbeidsverdeling mogelijk zouden worden. Dit thema zou hij later uitwerken in de brochure *De synthese in den oorlog*. Ondanks deze expliciete politieke visie over een toekomstige Europese eenheid, beloofde hij dat hij zich de rest van zijn leven zou onthouden van politieke activiteiten. Als een 'vergeten burger' wilde hij zich wijden aan lectuur en studie in het bijzijn van zijn vrouw, 'die op dit gebied niet verwend was'.

Toen het memorandum af was – dat De Geer in het Duits had geschreven – besloot hij de Nederlandse regering van zijn terugkeerplannen op de hoogte te stellen.³¹ Volgens De Jong reageerde het kabinet hier diep verontwaardigd op, maar dat blijkt niet uit de notulen.³² Van Kleffens begreep het 'verlangen maar betreurt in hoge mate diens initiatief'. Steenberghe achtte het niet uitgesloten dat de 'ongunstige gezondheidstoestand' van De Geer hierbij een rol speelde. Premier Gerbrandy stelde voor om een telegram te sturen waarin hij De Geer erop wees dat het gaan naar Nederland 'niet in overeenstemming was met de gevoerde correspondentie' over de opdracht in Indië en dat de regering een terugkeer 'ongewenst' vond.

Intussen had tijdelijk zaakgelastigde Van Pallandt in Lissabon een gesprek gehad met De Geer over zijn motieven.³³ De Geer vertelde dat hij ambteloos was en dus op dezelfde lijn zat als Colijn die ook als gewoon burger in Nederland verbleef. Dat de Duitsers hem lastig gingen vallen voor informatie uit Engeland achtte De Geer uitgesloten. De Geer wees hem op de terugkeer van Kamerlid Th.F.M. Schaepman (RKSP) naar Nederland een maand eerder. Hij was op weg uit Zuid-Amerika toen de oorlog uitbrak en kwam via Parijs in Londen. Het kabinet gaf Schaepman toestemming om Engeland te verlaten. De enquêtecommissie vond later dat een Kamerlid niet hetzelfde is als een minister-president.³⁴ Bovendien gaf de regering aan Schaepman toestemming om te vertrekken en was hij uit Parijs gekomen op voorwaarde dat hij niet in Engeland hoefde te blijven.

In de eerste brief aan De Geer, van 12 december, stond dat een terugkeer zou geschieden 'tegen de wens van de regering'.³⁵ Van Boeyen – hij beschikte volgens Van Kleffens over de stijl die geacht werd de meeste indruk te maken op De Geer – trachtte zijn oud-collega op andere gedachten te brengen. Het kabinet had 'begrip en diepe achting' voor

zijn 'schier ontembaar verlangen' naar 'zijn geliefde vrouw' en voor zijn 'begeerte in uw woning te midden van ons volk rustig aan den arbeid te mogen gaan'.³⁶ Van Boeyen beseftte hoe moeilijk het voor De Geer was, die 'midden in de branding van het volle leven', 'voor wien zware arbeid een lust was', 'juist in zorgenvolle tijd' de 'arbeid aan anderen moest overlaten'. Toch raadde Van Boeyen De Geer af om naar bezet gebied terug te keren. Het zou door velen als ontrouw aan de nationale zaak worden opgevat wanneer een oud-premier zich onder het gezag van de overweldiger zou stellen. In de tweede plaats zou De Geers terugkeer worden misbruikt voor nationaal-socialistische propaganda. Het kabinet vroeg De Geer om het zwaarste offer uit zijn leven te brengen. Tot slot stelde Van Boeyen voor om de Duitsers te vragen 'mevrouw De Geer' naar Portugal te laten gaan.

Drie weken later – op 7 januari 1941 – reageerde De Geer hierop met de stelling dat de regering in zijn terugkeer 'geen daad van overgave' moest zien.³⁷ Er waren in Nederland acht miljoen mensen onder de macht van de overweldiger en niemand werd 'ontrouw aan de zaak' verweten. Verder citeerde hij uit een brief van zijn zoon die hoopte dat zijn vader in Nederland of in Indië zijn 70ste verjaardag kon vieren. Hoewel dit onderwerp nog nooit ter sprake was gebracht, achtte deze zoon 'terugkeer een doodgewone zaak', terwijl hij in 'Deutschfeindlichkeit' voor niemand onderdeed. De Geer erkende dat de Duitse bezetter zijn terugkomst kon misbruiken voor propagandadoeleinden. Maar wie hem goed kende, zou aan de praatjes van de Duitsers volgens De Geer geen enkel geloof hechten. Bij de vraag van de regering zijn 'zwaarste offer te brengen', bracht De Geer zijn dialectische redeneertrant in stelling waarom velen hem vreesden. Hij stelde dat het juist een groter offer was om zich te begeven naar een land dat was overweldigd door een agressor dan een makkelijk leventje te leiden in Indië. 'Mijn plaats' was volgens De Geer in Nederland, op die manier kon hij 'geen hoger belang dienen'.

Deze brief deed voor Gerbrandy de deur dicht. Hij stelde voor om kort te reageren en de correspondentie te sluiten. Daar voelden de andere leden van het kabinet niets voor. Zij wilden een nieuwe brief schrijven die de argumenten van De Geer weerlegde. Het kabinet besloot, uitdrukkelijk tegen de wens van Gerbrandy, om met De Geer in discussie te blijven. Nogmaals probeerde Van Boeyen hem duidelijk te maken dat hij niet te vergelijken was met een gewone 'strandeling' in Londen die toevallig niet in Nederland was toen de oorlog uitbrak.³⁸ De Geer had volgens Van Boeyen een geschiedenis. Hij gaf leiding aan een kabinet dat weigerde zich aan de overweldiger over te geven en dat besloot te vertrekken. De Geer droeg daarvoor ook na zijn aftreden 'thans en blijvend verantwoordelijkheid'. De minister waarschuwde dat de terugkeer een 'smet' dreigde te werpen 'op het leven van een man die door velen geëerd wordt vanwege zijn algehele overgave aan de publieke zaak'. Deze brief bereikte De Geer niet. Hij was toen reeds vertrokken uit Lissabon.

De enquêtecommissie vond later dat het kabinet niet alles had gedaan om De Geer van zijn stap af te houden. Nadat Welter op 26 november van De Geer van zijn terugkeerplannen hoorde, ging pas op 12 december, 16 dagen later, de eerste reactie van het kabinet aan De Geer de deur uit. Daaruit blijkt niet een al te grote urgentie, zeker in de wetenschap dat De Geer in principe elk moment naar Nederland had kunnen vertrekken. De tweede brief stuurde het kabinet op 31 januari: ruim anderhalve maand na de eerste.

Dijxhoorn zei dat Gerbrandy zich hoogstpersoonlijk met de terugkeer van De Geer had bemoeid en dat dit een 'beetje op een vertraagde film' had geleken.³⁹ Bovendien wilde Gerbrandy na één brief het bijltje erbij neergooien. Zelfs De Jong erkent dat het kabinet zich 'nogal passief' had opgesteld, hoewel hij tegelijkertijd beweert dat de 'verontwaardiging groot was'.⁴⁰ Net als bij de plannen van De Geer om naar Zwitserland te reizen en bij zijn zogeheten compromisvoorstel, was kennelijk achteraf de commotie groter dan op het moment zelf.

Woordbreuk

Het kabinet meende dat De Geer met zijn terugkeer woordbreuk had gepleegd. De regering gaf hem het uitreisvisum met het oog op een opdracht die hij in Indië ging uitvoeren.⁴¹ Minister Welter van koloniën had met De Geer 'te doen' en vond het jammer dat een 'uiterst bekwame man' in Boxmoor 'duimen zat te draaien'. Welter erkende later dat de opdracht 'uitgelokt was', 'zoals dat dikwijls met zulke opdrachten gaat, ten dele een daad van vriendschap, ten dele een noodzakelijkheid'.

Het verweer van De Geer was dat er geen concrete opdracht was toen hij vertrok. Het was serieus in het begin, maar na het veto uit Indië verdween dat.⁴² Vervolgens bood Welter aan 'als het aangenaam is voor u om een bezoek te brengen aan uw kinderen', wel op zoek te gaan naar een ander onderzoek. De Geer begreep van Welter dat het als particulier op dat moment moeilijk was 'voldoende faciliteiten' te krijgen om naar Indië te gaan. De regeringsopdracht was kortom een dekmantel om De Geer Engeland uit te krijgen. De Geer erkende dat de opdracht, serieus of niet, was neergelegd in een Koninklijke machtiging, maar dat hij de formele opdracht nooit onder ogen had gekregen. Ook gaf hij toe dat hij wist dat het exit permit zeker zou zijn geweigerd als hij toen al had aangegeven dat hij terug wilde keren naar Nederland.⁴³ Toch vond hij dat iets anders dan dat hij de 'zaak in de steek had gelaten'. Toen hij het visum kreeg was hij beslist niet van plan om terug te gaan.

In de brief van 12 december aan De Geer stelde het kabinet voor om mevrouw De Geer naar Portugal te laten komen. "Uit die suggestie concludeerde De Geer terecht", schrijft De Jong, "dat dit kabinet niet insisterde dat hij naar Indië ging en er vrede mee zou hebben als hij in Portugal bleef."⁴⁴ Het kabinet gaf daarmee aan dat het aan het verwijt van woordbreuk niet zo zwaar tilde.⁴⁵

Het lange wachten op de Duitsers

De maand december 1940 stond bij De Geer in het teken van gespannen afwachten op een reactie uit Berlijn. Zijn grootste wens was om al voor 14 december, zijn verjaardag, in Den Haag te zijn. Maar dat lukte niet. In zijn dagboek schreef hij: "Mijn verjaardag wordt in Abcoude gevierd door Moeder en de vier kinderen met reerug en confit. taart." Een week later schreef hij over een 'ontroerende brief' van zijn dochter Jetty over de voorbereiding van die verjaardag.

Het is moeilijk in te schatten hoe vastberaden De Geer op dat moment over zijn plannen was. Volgens een ambtenaar liet hij de zeldzame kans om per 'clipper' naar Amerika te reizen aan zich voorbijgaan.⁴⁶ Tijdens een gesprek met Adriaan Pelt eind december, de rijksvoorlichter die uit Indië kwam en in Portugal overstapte op weg naar Londen, antwoordde De Geer op een rechtstreekse vraag naar zijn plannen dat hij geen terugkeer overwoog, ofschoon er wel 'goede redenen' voor waren. Hier sprak De Geer duidelijk niet de waarheid. Na dit gesprek nam hij contact op met de Duitse gezant Huene. De Geer vond dat het allemaal wel lang duurde; hij begon eraan te twifelen of de Duitsers hem wel terug wilden laten gaan. In de brief aan de gezant meldde hij dat het niet zijn bedoeling was om lang in Portugal te blijven, daar kende hij immers weinig mensen. Als er niet snel antwoord kwam, overwoog hij naar zijn nicht Iny in New York af te reizen.⁴⁷

Huene zei dat hij het spijtig vond dat De Geer zijn verjaardag en de kerstdagen niet in familiekring kon doorbrengen.⁴⁸ Enige zekerheid kon hij de Nederlander niet bieden. Het verzoek was in Berlijn nog steeds in onderzoek. De Duitse minister van buitenlandse zaken, Von Ribbentrop, zei, toen hij in Neurenberg zijn proces afwachtte, dat hij de zaak rond De Geer zich vaag kon herinneren.⁴⁹ Hij dacht dat hij met zo'n man wellicht 'op een goede dag' een Nederlandse regering zou kunnen vormen. Von Ribbentrop verwachtte niet dat zij inlichtingen van hem los zouden kunnen krijgen.

Seyss-Inquart, tijdens de bezetting de Duitse rijkscommissaris in Nederland, meende dat de terugkeer van een oude man naar zijn vrouw wellicht een goede indruk zou maken op de Nederlanders.⁵⁰ In die fase was het bereiken van een goede verstandhouding met Nederlanders een belangrijke doelstelling van de Duitse bezetter. De Geer is in Berlijn niet verhoord. Ook Rauter, ss-generaal en de hoogste politiechef in Nederland, was niet van plan De Geer te verhoren of gevangen te zetten.

De kwestie had in Berlijn weinig prioriteit, vandaar dat de goedkeuring twee maanden in beslag nam. Op 20 januari kwam op het Duitse gezantschap in Lissabon de telex binnen dat de Duitsers akkoord gingen met de terugkeer van De Geer. De enige voorwaarde was, op verzoek van Seyss-Inquart, dat De Geer eerst naar Berlijn zou reizen, waar hem duidelijk moest worden gemaakt dat hij zich op alle manieren op de achtergrond moest houden. Daar ging De Geer mee akkoord. Gezant Huene overhandigde hem persoonlijk het uitreisvisum.

Het verlangen naar huis was zo groot dat het zelfs zijn huiver voor vliegen opzij zette. Eigenlijk wilde hij met de trein naar huis, via Madrid en Parijs. Maar het gevaar van die reis was dat ze een paar weken in beslag kon nemen. Hij regelde daarom een vliegreis naar Berlijn – met een tussenlanding in Barcelona – om vandaar de trein naar Den Haag te nemen. Dit was veruit de snelste route. Vlak voor zijn vertrek stuurde hij Welter nog een brief.⁵¹ De Geer achtte het niet waarschijnlijk dat de Duitsers met zijn terugkeer propaganda zouden bedrijven, waar hij achteraf gelijk in zou krijgen. Maar mocht dat wel het geval zijn, dan had hij bedacht dat vanuit Londen zijn communiqué zou moeten worden verspreid. Hierin stond het bekende argument dat hij na zijn ontslag als premier weer een gewoon burger was en dat achter zijn terugkeer geen politieke motieven zaten. Van die verklaring van De Geer heeft de regering nooit gebruik gemaakt.

‘Morele en politieke executie’

Minister-president Gerbrandy had iets anders in gedachten dan het voorlezen van het communiqué van De Geer. Al bij het eerste signaal, eind november, dat De Geer van plan was om huiswaarts te gaan, gaf Gerbrandy aan Piet Kasteel, zijn particulier secretaris, opdracht om daarover een tekst te schrijven. Kasteel had tijd genoeg om zijn woorden zorgvuldig te kiezen. Die tekst las voorlichter Pelt op 6 februari voor op Radio Oranje als officiële verklaring van de Nederlandse regering. Zij nam hierin ondubbelzinnig afstand van oud-premier De Geer.⁵²

Tegen de wens van de regering was De Geer teruggekeerd. Herhaalde keren stelde Gerbrandy dat de oud-premier ‘voor het nationaal belang zo schadelijke woordbreuk’ had gepleegd en dat hij het vertrouwen dat de regering in hem stelde had beschaamd. Gerbrandy bestempelde het gedrag van De Geer als een ‘daad van desertie’ die een ‘zwarte vlek’ wierp op zijn leven. De regering had zich ‘vergist’ in De Geer, zijn uithoudingsvermogen ‘onderschat’ en haar ‘vertrouwen op diens loyaliteit beschaamd’ zien worden. “De vrijheid sterft niet. Wel vallen er, die haar verdedigen moesten en die heimwee naar familie en land verwarren met persoonlijke plicht of die de illusie koesteren, dat de vrijheid met inschikkelijkheid kan worden gekocht, in plaats van met kracht van karakter te worden veroverd.”⁵³

Bij de eerstvolgende kabinetsvergadering kreeg Gerbrandy over de inhoud van deze radiotoespraak de wind van voren.⁵⁴ De Jong noemt het een ‘geprikkelde discussie’.⁵⁵ Van Kleffens had bezwaren tegen de toon, hoewel hij na de oorlog zei dat hij de toespraak uitstekend had gevonden.⁵⁶ Van Rhijn achtte de inhoud ‘niet geheel gelukkig’ en dat vond ook minister Van den Tempel. Steenberghe was het zo oneens met de tekst dat hij zeker ‘enige uitdrukkingen en zinsneden’ zou hebben gewijzigd. Hij eiste dat voortaan de teksten van Gerbrandy eerst door het kabinet zouden worden goedgekeurd. Hij vertrouwde zijn premier niet langer. Albarda zei na de oorlog dat hij de unanieme steun van het kabinet voor een hoge onderscheiding voor De Geer en ‘deze aanval’ als een tegenstrijdigheid had ervaren.⁵⁷

Journalist Marcus van Blankenstein betitelde de rede van Gerbrandy een week later in *Vrij Nederland* als een ‘morele en politieke executie’.⁵⁸ Die uitwerking zou zij in Nederland precies zo hebben.

Wilhelmina duidde de terugkeer van De Geer in een telegram aan als ‘zijn jongste schanddaad’.⁵⁹ De regering verwachtte dat het handelen van De Geer de Nederlandse positie danig zou verslechteren. Dat dit was gebeurd, was ook het beeld dat na de oorlog breed werd uitgedragen. Daar was niet iedereen het mee eens. De voormalige Duitse gezant De Beus, die tijdens de oorlog op Buitenlandse Zaken werkte en later secretaris van Gerbrandy werd, stelde dat dit niet het vertrouwen in Nederland schokte.⁶⁰ Een andere ambtenaar ging nog verder. De gezant in Engeland, Michiels van Verduynen, zei ‘neen’ op de vraag of dit de ‘Nederlandse zaak kwaad had gedaan’. “Daarvoor hadden we de persoon en de positie van de heer De Geer veel te veel naar beneden gehaald”.⁶¹ Volgens Van Blankenstein was de verontwaardiging in de Nederlandse kolonie ‘zeer groot’, maar maakte het op de Engelsen weinig indruk. Die waren over het algemeen geneigd om over de kwestie veel milder te oordelen en meenden dat de stap van De Geer te wijten was aan ‘vermoeidheid’.⁶²

Terug in Den Haag

Op 4 februari 1941 stapte De Geer op het vliegtuig naar Barcelona. Na een overnachting in die stad vloog hij verder naar Berlijn waar hij op zijn hotelkamer bezoek kreeg van dr. Mohr, een ambtenaar van het voormalige Duitse gezantschap in Den Haag en nu medewerker van Seyss-Inquart die hem naar Berlijn had gestuurd om De Geer naar Nederland te begeleiden.⁶³ Dat gesprek duurde hoogstens drie minuten. De Geer moest beloven dat hij zich in Nederland buiten de politiek zou houden. Daarnaast sprak hij met *General-Kommissar* Schmidt, maar ook dat gesprek was kort. In Nederland deden later geruchten de ronde dat De Geer in Berlijn met Duitsers had gesproken over de notulen van de Nederlandse regering die hij nog bij zich gehad zou hebben.⁶⁴ Daar was niets van waar.⁶⁵

Mohr had voorgesteld om de volgende dag met De Geer mee te reizen met de D-trein. De Geer stemde daarin toe en dacht dat dit ging om een toevalligheid. Dat was niet het geval. Mohr had de opdracht gekregen om De Geer uit te horen, maar dat mislukte.⁶⁶ Hij ontdekte dat De Geer een man van weinig woorden was. Over meer dan koetjes en kalfjes gingen de gesprekken niet. De bitterkoude nacht waarin De Geer weer voet op Nederlandse bodem zette – die dag was de zevende Elfstedentocht verreden – kon niet symbolischer zijn voor zijn terugkeer. Het was een ‘verrukkelijke ontvangst door Ria’ schreef De Geer in zijn dagboek. Hij had tot drie uur in de nacht met zijn vrouw bij een ‘gezellig haardvuur’ zitten praten.⁶⁷ Maar alles wat daarop volgde moet een intense teleurstelling voor hem zijn geweest.

Ria de Geer-Voorhoeve. Nationaal Archief.

Vanaf de eerste dag kreeg hij te maken met een cordon sanitaire. In de vergadering van de secretarissen-generaal meldde Snouck Hurgronje dat hem verzocht is ‘de heren te zeggen dat contact met jhr. De Geer achterwege moet blijven’.⁶⁸ De radioluisteraars moeten flink geschrokken zijn van de verklaring van de Londense regering, waarin de door brede lagen van de bevolking hoog- en onkreukbaar geachte politicus De Geer plotseling werd neergezet als niets minder dan een deserteur en een vijand van de staat.

De hamvraag in deze fase van De Geers leven is waarom hij terug wilde keren naar bezet gebied. Het simpele antwoord is, in de woorden van Van Boeyen, een ‘schier ontembaar verlangen’ naar ‘zijn geliefde vrouw’. Maar dit kan niet de enige reden zijn geweest. Was het zijn sympathie voor het nationaal-socialistisch gedachtegoed die hem naar Nederland dreef, zoals soms is beweerd? Dat zeker niet. Wat wel in zijn

besluit zal hebben meegespeeld is de tamelijk hardhandige en respectloze wijze waarop hij aan de kant werd gezet door Wilhelmina. Uit de brief die hij op 31 augustus 1940 aan de koningin schreef, bleek hoezeer hij het gedwongen vertrek als een vernedering voelde. Juist hij was onwaardig bevonden om te helpen bij de bevrijding van Nederland. Zelfs een ministerschap zonder portefeuille werd hem niet gegund. Het is deze voor De Geer bittere geschiedenis die merkbaar de achtergrond vormde voor de antwoorden die hij vanuit Lissabon gaf op verzoeken uit Londen om niet naar Nederland terug te keren. Hij was uit de regering gestoten, dus waarom zou hij nog naar deze mensen moeten luisteren. Terugkeer was het ultieme bewijs dat hij de oud-collega's helemaal niet nodig had om zijn leven voort te zetten.

Frans Goedhart

Wie voor de oorlog al weinig vertrouwen had in De Geer was verzetsheld Frans Goedhart, een communist die zich eind jaren dertig bekeerde tot de sociaal-democratie. Tijdens de oorlog richtte hij *Het Parool* op. Hij was in Nederland een van de eerste antifascisten en geloofde als een van de weinigen niet dat Hitler Nederland ongemoeid zou laten. In 1939 bekritiseerde hij het zwakke defensiebeleid van de kabinetten-Colijn en van het kabinet-De Geer. Van de politiek deugde volgens hem niets. Alleen de SDAP, ironisch genoeg tot 1936 voorstander van eenzijdige ontwapening, kon op sympathie van Goedhart rekenen.⁶⁹ Na de Duitse inval schreef Goedhart anti-Duitse 'nieuwsbrieven' onder het pseudoniem Pieter 't Hoen die hij illegaal moest verspreiden. Op 8 februari 1941 wijdde hij bijna een heel nummer aan de terugkeer van De Geer.⁷⁰ Goedhart bleek opvallend goed geïnformeerd. Zo schreef hij bij het aftreden van De Geer het woord 'om gezondheidsredenen' tussen aanhalingstekens. Hij wist te vertellen over de zogeheten compromisvoorstellen die de oud-premier in het kabinetsberaad had gedaan. Ook schreef hij over het plan om de regeringszetel naar 'Batavia' te verplaatsen. Feiten die op dat moment alleen aan ministers of hoge ambtenaren in Londen bekend waren.

Goedhart liet geen spaan heel van De Geer. Voor de oorlog was deze man de 'incarnatie' van de 'conservatieve regentengeest' die terugdeinsde voor eigen initiatief en die het volk niets beters wist te geven dan 'psalmversjes en oudemannetjespraat waarmee hij ons in slaap trachtte te sussen'. En in Engeland 'faalde hij opnieuw'. De terugkeer van De Geer was een 'pijnlijke en schandelijke daad van desertie', een 'daad van abdicatie, een erkenning van eigen onvermogen, het strekken van de wapenen'. Hij was ervan overtuigd dat de Duitsers alles hadden gedaan om zoveel mogelijk profijt te trekken van de 'laffe en karakterloze' oud-premier. De Duitsers zouden ook in bezit zijn van documenten uit Londen die De Geer 'ongetwijfeld bij zich gehad moet hebben'. Uit de soldaat voor de deur van De Geer trok hij de conclusie dat de Duitsers met de 'streng bewaking' hem alleen in aanraking wilden laten komen 'met lieden die Seyss-Inquart als werktuig' kon gebruiken. Hij vond het 'hoogst eigenaardig' dat de bezetter geen ruchtbaarheid had gegeven aan de terugkeer.

Melaatsverklaring

Of De Geer de nieuwsbrief van Goedhart onder ogen heeft gekregen is onduidelijk. Wel ontving hij de circulaire die een paar dagen na zijn terugkeer onder CHU-leden werd verspreid.⁷¹ Het CHU-bestuur was in de weken daarvoor vanuit Londen gewaarschuwd dat De Geer mogelijk naar Nederland zou terugkeren. Na de oorlog kon secretaris Van Walsum zich niet meer herinneren van wie of hoe hij dit bericht had ontvangen.⁷² Was hij daarover ingeseind door Londen? Het bestuur betreunde diep de voor 'ons volk zo onbegrijpelijke daad' van De Geer. "We zien niet hoe de heer De Geer zijn terugkeer zou kunnen rechtvaardigen." Het advies aan alle CHU-leden luidde om zich te onthouden van 'elk contact' met De Geer. Het was pijnlijk om zo te handelen maar 's lands belang gebod het.

De Geer las de brief waarin hij tot paria werd verklaard, met 'grote verbazing en ontroering'.⁷³ Vooral stak het hem dat de circulaire was mede-ondertekend door Van Walsum, een van zijn dierbaarste politieke vrienden. Hij vond het onbegrijpelijk hoe men iemand kon veroordelen zonder hem te hebben gehoord. Daarom vroeg hij Van Walsum om eens te komen praten. "Gij kunt mij, dunkt mij, dit niet weigeren." Weigeren deed Van Walsum wel. "De banden van vriendschap en vertrouwen blijven onveranderd gelden", schreef Van Walsum nog terug.⁷⁴ Maar hij durfde het niet aan om zonder advies van het dagelijks bestuur van de CHU bij Prins Mauritslaan 61 langs te gaan. Hij wees erop dat de circulaire geen veroordeling inhield, maar dat er sprake was van een opschorting van een definitief oordeel. De Geer antwoordde dat hij weinig waarde hechtte aan die verklaring. "De hele teneur van het stuk is er mee in tegenspraak." Hoe kon Van Walsum spreken van een 'opschorting' van een oordeel als er tegelijkertijd termen werden gebruikt als 'onbegrijpelijke daad' en 'in hoge mate betreuren'.⁷⁵ Hij vond de brief niets minder dan een 'melaatsverklaring' vanwege het advies dat men zelfs het contact met hem moest schuwen.

Dat bestuur vond unaniem dat Van Walsum De Geer niet moest opzoeken.⁷⁶ De secretaris stelde voor om als privépersoon te gaan, maar dat voorstel vond geen genade. Door met De Geer te gaan praten zou de CHU zijn terugkeer als een 'fait accompli' bestempelen en dat wilde men voorkomen. Enige tijd later zegde De Geer op zijn manier de vriendschap met Van Walsum op door op koele toon om terugzending van zijn publicaties te vragen die hij sinds 1940 in zijn bezit had in verband met het gedenkboek dat hij voor De Geers zeventigste verjaardag zou maken.⁷⁷

Begin maart zag het bestuur zich genoodzaakt een tweede brief naar de leden te sturen.⁷⁸ Er deden wilde geruchten de ronde over De Geer met beschuldigingen – De Geer zou bijvoorbeeld een NSB'er zijn – die 'ongegrond' waren. "Er is naar onze overtuiging geen reden om aan zijn goede trouw te twijfelen." Bovendien nuanceerde het bestuur de eerste brief. Het was niet de bedoeling om 'een soort boycot' over De Geer uit te spreken. De bestuurders wilden dat de leden niet in discussie traden met De Geer over het gebeurde. Waarom dat niet mocht, legde de brief niet uit. Ondanks deze nuancering van het bestuur was de 'melaatsverklaring' van de oud-premier voor sommige leden toch reden om hun lidmaatschap van de CHU op te zeggen.⁷⁹

De reacties in kleinere kring waren verre van plezierig voor De Geer. De oudste zoon, Eddy, was wanhopig over de terugkeer van zijn vader.⁸⁰ Hij wist niet wat hij moest doen

en kreeg van zijn vrienden het advies: laten vallen of verdedigen. Hij koos voor het laatste, hoe moeilijk hij dat ook vond.⁸¹ Zijn vrouw Annie had meer moeite om haar afkeuring van haar schoonvader voor zich te houden.

De Geer had in februari een bezoek gebracht aan de vrouw van oud-collega Van Rhijn. Een paar dagen later schreef zij aan De Geer – in het gesprek had zij dat kennelijk niet gedurfd – dat zij zijn terugkomst afkeurde. De brief die hij daarop terugschreef maakte duidelijk hoe groot bij hem de verwarring was over de ontvangst in Nederland.⁸² Hij bekende dat Ria aanvankelijk blij was met zijn thuiskomst, maar dat dit snel veranderde toen bleek dat de familie door iedereen met de nek werd aangekeken. “Het ergste is dat mijn vrouw, die ik dacht door mijn terugkeer gelukkig te maken (...) mede door deze grote misvatting (wat De Geer op dat moment oprecht meende, mvdk) lijdt en iets van de redeloze verdenking op zich ziet vallen.”

Het is moeilijk om op dit punt in het hoofd van De Geer te kijken. Zelf meldde hij niets over zijn zieliersoelen, dus zekerheid hierover is er niet. Maar hij moet in die fase geweten hebben dat zijn terugkeer naar Nederland een foute beslissing was geweest die hij ondanks alle negatieve adviezen toch had doorgezet. Dat zelfs Van Walsum niet meer met hem wilde praten en anderen hem van het hebben van verkeerde sympathieën verdachten, moet hem mentaal uit zijn evenwicht hebben gebracht. Toegeven dat hij fout had gezeten, dat zat niet in zijn karakter. Hij had A gezegd en zou dus ook B zeggen. De Geer beet zich vast in een juridische verdediging die hij ook nog eens publiekelijk in bezet Nederland wilde voeren. Wat zou er zijn gebeurd als hij op dat moment zijn fout had toegegeven en verder over de kwestie had gezwegen?

Het onvermijdelijke verweer

Zwijgen deed De Geer niet. Na de circulaire van zijn partij en de radiorede uit Londen ontdekte hij dat hij zich daar niet in het openbaar tegen kon verweren.⁸³ Vanaf zijn vroegste jeugd had De Geer de ruimte om via de krant anderen te overtuigen van zijn gelijk. Die bijna pathologische behoefte om met anderen in debat te treden en zijn gelijk te halen, welke in verhevigde mate bij hem op na de boodschap op Radio Oranje. In gesprekken met bekenden werd steeds duidelijker dat die verklaring zijn waardigheid en geloofwaardigheid zwaar had beschadigd.

Een verweerschrift publiceren was vanwege de censuur onmogelijk, maar ook had hij de Duitsers beloofd zich van alle openbare activiteiten te onthouden. Hij nam daarom contact op met dr. Mohr, die hem vanuit Berlijn had vergezeld naar Nederland.⁸⁴ De Geer wilde een communiqué uitgeven voor de kranten. Mohr schoof die beslissing door naar Berlijn, naar onderstaatssecretaris Woermann. Die haalde enkele fragmenten uit de tekst van De Geer, die al was goedgekeurd door Seyss-Inquart. Zo verdween de zin “Politieke betekenis heeft deze niet”, waarmee hij wilde aangeven dat hij geen sympathie voor de bezetter koesterde. De zinsnede dat hij de vreugde en het leed van zijn familieleden wilde delen, ‘ook in donkere tijden’, overleefde vanzelfsprekend de censuur niet. De Geer was vooral teleurgesteld over de verwijdering van zijn stelling dat hij had gehandeld als ‘ambteloos burger’. De poging van De Geer om dat laatste toch in het com-

muniqué te krijgen had geen succes. Op de ochtend van 21 februari stond linksboven op de voorpagina van *Het Vaderland* de handgeschreven verklaring van De Geer afgedrukt. “Mijn natuurlijke plaats is thans aan de zijde van mijn echtgenote en te midden van mijn volk, welks lief en leed ik ook in deze tijd wil delen. Dit is de enige betekenis van mijn terugkeer. Het is mijn voornemen mij van alle politiek te onthouden en slechts als een vergeten burger te leven.”

In de maanden na zijn terugkomst hoorde De Geer de meest wilde verhalen erover. Zo vond een theoloog dat hij een nationaal-socialist was en dat daarom hem de toegang tot de kerk ontzegd moest worden.⁸⁵ De Geer besloot wederom naar zijn pen te grijpen. Vanwege zijn belofte ‘als een vergeten burger’ verder te leven, schreef hij het sprookje ‘Doelloze ballingschap’ onder de schuilnaam Emeritus en stuurde dit naar uitgeverij Daamen.⁸⁶ Het was het verhaal van De Geer in mei 1940, waarbij de reuzen het landje Terracara binnenvielen en de leider Tranquillius zich gedwongen zag te vluchten. De Geer wilde in de vorm van een sprookje de motieven van zijn terugkeer uiteenzetten.

De tekst kwam in handen van Bert Bakker, die later een belangrijke uitgever zou worden, maar op dat moment nog aan het begin van zijn carrière stond. Voordat hij De Geer iets toezegde, overlegde hij met Colijn die hij van andere gelegenheden kende.⁸⁷ Colijn adviseerde het niet uit te geven. Hij wees erop dat de regering in Londen via Radio Oranje De Geer had bestempeld als een landverrader en dat was niet herroepen. Bakker nam dit standpunt over. Hierop volgde een briefwisseling waarin Bakker probeerde uit te leggen dat De Geer met zo’n publicatie het tegendeel van zijn doel zou bereiken.

In de laatste brief deed Bakker een ultieme poging om De Geer zijn punt duidelijk te maken: “Ik schrijf u thans niet meer in mijn kwaliteit als uitgever, doch als vaderlander onder miljoenen anderen. (...) Maar zoals indertijd de koning van Engeland, Edward, niet kon huwen met Mrs. Simpson, omdat daardoor de troon werd verlaagd, zo kon Uwe excellentie niet naar Nederland terugkeren, zonder daarmee het volksvertrouwen te schokken. Iedere willekeurige Engelse burger had kunnen huwen met een vrouw die tot twee maal toe was gescheiden; de koning echter niet. Iedere ‘gestrande’ Nederlander kon naar het vaderland terugkeren, Uwe excellentie echter niet. Dit is geen zaak, waarom heen men kan theoretiseren om het recht te praten. De psychologische reactie van het volk is dat het NIET kan. Londen heeft deze reactie aangevoeld, toen het zich tegen den terugkeer verzette; van haar standpunt uit – onze regering is immers in oorlog – terecht.”⁸⁸

De synthese in den oorlog

Op de terugkeer van persvrijheid wilde De Geer niet wachten. In april 1942 verscheen van zijn hand *De Synthese in den oorlog*, een brochure waaraan hij medio 1941 was begonnen. Het thema was de dreigende ondergang van de wereld door de oorlog. Hij pleitte ervoor dat de grote mogendheden om de tafel gingen zitten en de wapens zouden neerleggen om verder bloedvergieten te voorkomen. In dat geval zou volgens hem uit de puinhopen van de oorlog nog ‘iets moois’ kunnen groeien. In tegenstelling tot de Vrede van Versailles, waarbij tal van nieuwe soevereine staten werden gesticht die nieuwe wrijvingen als

het ware uitlokten, zou nu een verband kunnen ontstaan met een grotere economische en politieke samenwerking. De Geer meende dat er in de toekomst geen plaats meer zou zijn voor kleine zelfstandige staten, omdat zij hun neutraliteit niet konden waarborgen ten opzichte van de grote mogendheden. Door de moderne wapens konden kleine landen zich niet meer geloofwaardig teweerstellen. Het was tijd voor een synthese van de tegenstellingen in Europa. De strijdende partijen moesten de 'kracht vinden om over de afgronden van haat en vijandschap heen, elkaar de hand te reiken tot overleg op den grondslag van de eenheid van gedachte'.⁸⁹ De geschiedenis van Nederland wees uit dat de vrede was gediend wanneer kleinere eenheden kwamen te leven in een groter verband. Zo zouden burgers in de toekomst beter af zijn met een 'Verenigde Staten van Europa'.

Waarom had hij die brochure geschreven? In 1947 legde De Geer uit dat hij na de vernietigende verklaring uit Londen wilde uitleggen wat zijn motieven voor zijn handelen waren geweest.⁹⁰ De verklaring in *Het Vaderland* vond hij onvoldoende. Vervolgens kreeg hij het idee om een brochure te publiceren over de noodzaak om de wapens neer te leggen. In het voorwoord zou hij via de achterdeur alsnog het Nederlandse volk uitleggen dat hij niet was teruggekeerd wegens zijn vermeende sympathie voor het nationaal-socialisme. Hij erkende in het 'woord vooraf' dat dit stuk 'vreemd' was aan de inhoud van de rest van het geschrift, maar dat hij zich, 'nu de gelegenheid zich bood', daartoe 'gedrongen gevoelde'. De brochure hinkte op twee benen. Het voorwoord stond volkomen los van zijn pleidooi voor overleg tussen de vechtende partijen. Aanvankelijk was dat voorwoord nog veel langer, maar om onbekende reden overleefde dat stuk in Berlijn niet ongeschonden de censuur.⁹¹ Het werd een ronduit dubieus geschrift. Zijn pathologische neiging om zich te rechtvaardigen had zijn beoordelingsvermogen verduisterd.

De Geer had het manuscript in juni 1941 af, snel na de afwijzing van zijn sprookje door Bert Bakker.⁹² Maar dat betekende nog niet dat zijn brochure al in druk kon verschijnen. Daar was toestemming van de bezetter voor nodig. Hierbij speelde wederom zijn zwager Ernst Voorhoeve een rol. Tijdens het strafproces bezorgde De Geer zichzelf een pijnlijk moment door aanvankelijk te ontkennen dat hij hulp had gevraagd van de broer van zijn vrouw.⁹³ Voorhoeve, die tot dan door de Geers vrouw de deur was gewezen, zag geen kwaad in het geschrift en werkte mee door het in handen van de Duitsers te geven en een goed woordje te doen. De Geer overlegde bij hem thuis met verscheidene Duitse autoriteiten over de inhoud van de brochure en zag zich gedwongen verschillende onderdelen te veranderen.⁹⁴ Uiteindelijk keurde Tobi Goedewaagen – secretaris-generaal van het departement van Volksvoorlichting en Kunsten en volbloed nationaal-socialist – de tekst goed. Deze NSB'er trok zich niets aan van de klacht van Anton Mussert dat De Geer met de brochure te veel op de voorgrond kwam. De goedkeuring van de NSB betekende voor de Duitsers echter niet zoveel en er moest een Duitse vertaling komen. Hoewel die eind juni 1941 gereed was, zette de bezetter pas in maart 1942 het licht op groen.

De Duitsers stemden in met publicatie, zo stelde aanklager Bakhoven tijdens het strafproces omdat de inhoud een steun vormde voor het streven van Duitsland naar de gewenste 'Europese gedachte' en het Duitse Rijk. Bakhoven vond dit het bewijs dat De Geer hulp had verleend aan de vijand, zoals de aanklacht luidde. Hij negeerde daarmee een rapport dat eind 1945 was gemaakt door de Nederlandse rechercheur P.A. van Noot-hoorn die F. Wimmer, General-Kommissar für Verwaltung und Justiz, had verhoord.⁹⁵

Wimmer was in Duitsland betrokken geweest bij de besluitvorming rond de brochure. Hij verklaarde dat er in 'de Synthese' feiten stonden 'die voor ons niet erg aangenaam waren'. Duitsland streefde helemaal niet naar een 'Europese gedachte', maar wilde de andere volken onderwerpen in het Derde Rijk. De Geer werd in Duitsland volgens Wimmer niet vertrouwd. Zij wilden dat De Geer in de gaten gehouden werd. Wimmer zei niet waarom hij instemde met de publicatie. Hij gaf aan dat wanneer 'de Synthese' een paar maanden later op zijn bureau terecht was gekomen, er zeker geen toestemming was gegeven.

Tijdens die pauze, die duurde van medio 1941 tot april 1942, had De Geer nog kunnen besluiten het boekje onuitgegeven te laten. In acht maanden tijd was het verloop van de oorlog fundamenteel veranderd. Zo besloot Hitler in de zomer van 1941 om zijn bondgenoot Sovjet-Unie aan te vallen en dreigde in maart 1942 het offensief dood te lopen door sneeuw, vrieskou en fel verzet van communistische zijde. Aan de andere kant van de wereld bombardeerde Japan in december 1941 de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbour, waardoor de Verenigde Staten bij de oorlog betrokken raakten. Vanaf de lente van 1942 zagen door deze militaire ontwikkelingen steeds minder mensen in Nederland iets in een wapenstilstand, onderhandelingen of een compromisvrede. Daarbij speelde mee dat na het relatief rustige eerste bezettingsjaar de Duitsers allengs vaker naar terreurmiddelen grepen en dat de Jodenvervolging in volle gang was. Had De Geer in juli 1940 nog redelijk veel Nederlandse medestanders in zijn pleidooi voor algemene vredesonderhandelingen, dat was medio 1942 anders.

Heeft De Geer ooit overwogen om af te zien van die publicatie? Waarschijnlijk is dat niet. Hij wilde dat een ieder in Nederland wist hoe het zat met zijn terugkeer naar Nederland. In plaats van het project stop te zetten drong De Geer bij de uitgever Van Sijn juist aan op spoedige uitgave. Hij dacht dat het zo nog zou kunnen bijdragen aan de beëindiging van het 'naamloze leed' van de oorlog.⁹⁶ In zijn dagboek schreef hij in oktober 1941 dat een preek hem in zijn standpunt dat hij in zijn brochure had uitgewerkt, had bevestigd.⁹⁷ De preek ging over Johannes I vers 4 en 5. "In hem was het leven, en het leven was het licht der mensen. Het licht schijnt in de duisternis, en de duisternis neemt het licht niet op." Voelde De Geer zich een Johannes die van het licht moest getuigen?

Reacties op de 'Synthese'

De weinige kranten die toen nog mochten verschijnen, zoals *De Telegraaf*, het *Algemeen Handelsblad* en *Het Vaderland*, besteedden aandacht aan de brochure.⁹⁸ Het ging om vlakke, zakelijke samenvattingen van de 'synthese'. Het zal De Geer goed hebben gedaan dat *De Telegraaf* en *Het Vaderland* zijn voorwoord integraal afdrukten. Minder gelukkig moet De Geer zijn geweest met de beschouwing in *Het Vaderland* van enkele weken daarna.⁹⁹ Daarin kreeg hij voor de voeten geworpen dat juist hij ervoor had gezorgd dat er voor de oorlog diepe tegenstellingen ontstonden tussen de NSB en de rest van het land. Tot zover ging het goed, maar vervolgens presenteerde de onbekende schrijver zijn brochure als een ommezwaai. Bij deze 'vroegere paladijn van het parlementair-democratische systeem' had er een 'innerlijke omwenteling' plaats gevonden. 'Een in de geest van de

vorige eeuw groot geworden leidende figuur van het oude systeem' pleitte voor de 'geest van de nieuwe eeuw'. Dit laatste moet De Geer door merg en been zijn gegaan. Hij pleitte niet voor het afzweren van de democratie. Maar zijn brochure was zo vaag over de vraag hoe die synthese er dan moest uitzien, dat De Geer de deur wagenwijd openzette voor dit soort speculaties. Verweer was niet mogelijk. Hij had zijn ziel aan de duivel verkocht en die ging daarmee ogenblikkelijk aan de haal.

De meest in het oog springende reactie kwam van verzetsman, evangelist en SDAP'er J.H. Scheps. In de illegaal gedrukte brochure *Jhr. Mr. De Geer's De synthese in den oorlog* beantwoord verweet hij De Geer in zijn voorwoord over zijn terugkeer niet eerlijk en openhartig te zijn geweest. Waarom was hij in Londen afgetreden? Was dat 'ouderdomszwakte'? Kon hij de 'tormenten van de Londense bombardementen' niet doorstaan? De terugkeer was onverantwoord.¹⁰⁰ Scheps peperde De Geer in dat er in die meidagen soldaten waren gevallen 'op bevel van de minister-president' en deze jongens hadden hun leven nog voor zich. "Gij, jhr. mr. De Geer, hebt uw politiek zo prettig verlopen leven reeds achter den rug."¹⁰¹ Het grootste bezwaar van Scheps gold de synthese die De Geer voor ogen had tussen parlementaire stelsels en dat van het nationaal-socialisme. "Deze voorstelling miskent de geestelijke achtergrond van dit conflict."¹⁰² Hier was geen synthese mogelijk. De gewezen premier verdoezelde de tegenstellingen met de 'simpele Bijbeltekst', 'Overwin het kwade door het goede' die De Geer als motto van zijn brochure had gekozen. "Dit kwaad der Jodenvervolging kan slechts overwonnen worden door een geestelijk verzet, een heilige weigering." Volgens Scheps was het ondenkbaar dat de tegenstellingen zich lieten overbruggen. "Is de nationaal-socialistische lectuur dan geheel aan jhr. mr. D.J. de Geer voorbij gegaan? Heeft hij nimmer ene blik in *Mein Kampf* geslagen?"¹⁰³ Dat Nederland na de oorlog deel ging uitmaken van 'dit Europese volkeren-geheel' van De Geer vond Scheps een uitstekend idee, en het Duitse volk mocht daar ook niet bij ontbreken. Maar voor 'nationaal-socialisme' en voor 'tirannie kan daar in geen plaats zijn'.¹⁰⁴

Het verst in de veroordeling van De Geer tijdens de oorlog ging Gesina van der Molen, later mede-oprichter van *Trouw* maar toen nog schrijvend voor *Vrij Nederland*. "Nu de heiligste vruchten van christendom en cultuur op het spel staan, nu ieder van ons bereid moet zijn het eigen leven te offeren in den strijd voor recht en waarheid, voor gewetensvrijheid en sociale rechtvaardigheid, kan van geen compromis met den vijand sprake zijn. Zoiets ook maar een ogenblik te hebben gewild is reeds misdadig. Des te erger wordt het echter nu de heer De Geer hier in het Vaderland dagelijks kan waarnemen hoe de vijand wandaad op wandaad begaat en onrecht op onrecht stapelt. Dat hij zelfs nu nog spreken kan van toenadering en synthese is in 'zijn' mond en 'zijn' omstandigheden niet minder dan 'hoogverraad'".¹⁰⁵

Een exemplaar van de 'Synthese' is later in Londen bij Wilhelmina terechtgekomen via de beruchte verrader Anton van der Waals, die in dienst was van de Duitse Sicherheitsdienst.¹⁰⁶ Onder de schuilnaam Baron Van Lynden diende hij zich in maart 1942 bij De Geer aan met het verhaal dat hij namens de koningin een verzoek aan hem moest overbrengen. Wilhelmina wilde dat De Geer toetrad tot een uit vijf 'vooraanstaande' personen bestaande Nationaal Comité, dat tijdelijk aan Nederland leiding moest geven in de

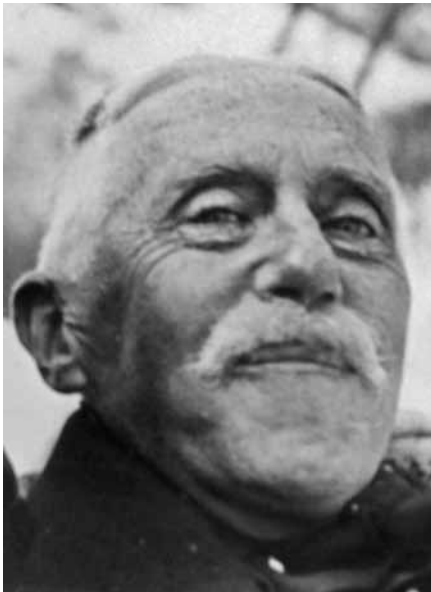
periode vlak na de overgave van Duitsland.¹⁰⁷ De Geer voelde zich vereerd en zegde toe enige algemene hoofdlijnen op papier te zetten. Dat heeft hij ook gedaan, maar deze zijn verloren gegaan. De Geer heeft 'Van Lynden' het manuscript van de Synthese meegegeven met een schrijven voor de koningin. Via het gezantschap in Madrid was het merkwaardig genoeg toch in Londen terechtgekomen, terwijl Van der Waals geen contacten had met de koningin. Toen Wilhelmina de drukproef van de Synthese onder ogen kreeg, was zij woedend en wilde zij De Geer laten weten dat als hij dit durfde te publiceren, hij hiervoor ooit rekenschap bij een rechtbank zou moeten afleggen.¹⁰⁸ De brief is nooit verstuurd omdat de Synthese op dat moment al in de boekhandel lag.

Wat Van der Waals precies wilde van De Geer is niet zeker. Waarschijnlijk wilde hij zien welke contacten De Geer nog had met de regering in Londen en of hij via die weg aan informatie kon komen.¹⁰⁹ Van der Waals merkte snel dat hij aan De Geer niets had en hij liet hem verder met rust. Na de oorlog meldde De Geer zijn contacten met Van der Waals aan de autoriteiten. In de strafzaak zei de advocaat-fiscaal Bakhoven dat velen in de stricken van Van der Waals waren gelopen. "Dat kan men de slachtoffers in het algemeen niet verwijten, maar De Geer heeft zich door zijn terugkeer naar Nederland toch maar aan zulke gevaren blootgesteld."¹¹⁰

De laatste oorlogsjaren

De Geer zou snel merken dat zijn geschrift een volledig averechts effect had gehad. In plaats dat Nederlanders vragen gingen stellen over de 'verradersverklaring' van de Londense regering – wat de bedoeling was – kwam De Geer nog meer in het kamp van nationaal-socialisten terecht. Zijn sociaal isolement werd groter dan ooit. Vroegere kennissen liepen met een grote boog om hem en zijn familie heen.

De affaire-De Geer betekende voor de leden van de CHU een klap in het gezicht. Dat De Geer, 'die zo'n voorname plaats' in hun partij innam, door zijn terugkeer en zijn brochure in verband werd gebracht met de nazi-ideologie, was een 'slag voor de groep'. Het was voor elk CHU-lid een 'reden tot verootmoediging', meldde het bestuur aan de leden.¹¹¹ De CHU had van alle politieke hoofdstromingen veruit de zwakste partijorganisatie. De bezetting en de beperkte bewegingsruimte die dat met zich meebracht, maakte het nog erger. De onverwachte terugkeer van De Geer versterkte nog eens de passiviteit van veel afdelingen en had een slechte uitwerking op het moreel van

Dirk de Geer, jaartal onbekend. Nationaal Archief.

CHU'ers.¹¹² Men schaamde zich om van dezelfde partij lid te zijn als De Geer.

De Geer onderging na zijn terugkeer onmiskenbaar een verandering. Waar in het verleden mensen altijd naar hem toe kwamen met de vraag of hij wat voor het land of de partij kon betekenen, moest De Geer nu anderen opzoeken om uit zijn isolement te komen. Hij zocht oud-collega's op, zoals oud-minister Waszink uit het intermezzokabinet, die op 61-jarige leeftijd verlamd op bed lag. Hij bracht een bezoek aan de vrouw van Tilanus, die op dat moment met andere bekende Nederlanders in Sint-Michielsgestel door de Duitsers werd gegijzeld. Van haar hoorde De Geer dat Tilanus post mocht ontvangen. In de brief die De Geer hem stuurde stond niets over de terugkeer naar Nederland. "Hoewel een ieder hem negeerde, zocht hij oude vrienden en bekenden op, alsof er niets was gebeurd", zei Tilanus hier later verbaasd over.¹¹³ Terwijl duidelijk was dat De Geer mensen moest benaderen, juist vanwege het gebeurde.

Tilanus vond het 'ellendig' en 'afschuwelijk' dat De Geer hem een brief stuurde. Nu moest hij, als politiek leider van de CHU, De Geer eerlijk vertellen wat hij van zijn handelen vond. Het werd geen hatelijke brief, daar was Tilanus de man niet naar. Hij schreef dat het zien van het handschrift van De Geer hem 'ontroerde' en hij bedankte hem voor het bezoek aan zijn vrouw.¹¹⁴ Tilanus voegde daaraan toe dat zijn terugkomst een 'verbijsterende indruk' had gemaakt en dat de brochure 'pijnlijk' was geweest. In zijn antwoord was De Geer ingenomen met de over het geheel genomen zachtaardige reactie van Tilanus.¹¹⁵ "Hoe was ik verrast je schrijven te ontvangen en wat zal het later heerlijk zijn weer eens samen te praten", zo opende de brief. De opluchting dat er iemand serieus terugpraatte lag er dik op. Tilanus zal op zijn beurt vreemd hebben opgekeken van de al te enthousiaste brief van de man die in de jaren daarvoor tamelijk koel tegen hem kon doen. De Geer had Van Walsum veel hoger zitten dan Tilanus. In hem zag hij meer een hard werkend, nuttig manusje van alles. Dat had De Geer hem telkenmale laten merken. Na de oorlog trachtte De Geer de banden met Tilanus aan te halen, maar was het Tilanus die de boot een beetje afhiel.

Een van de weinigen die De Geer in 1941 hartelijk welkom heette was zijn oude vriend Jo Loeff, de man met wie hij in Utrecht had gestudeerd. Deze man had zich volgens De Geer niet van de wijs laten brengen door een 'incorrecte radiorede' waarin zijn terugkeer naar Nederland 'werd bezwadderd als een daad van ontrouw' en op de hoogte was van de 'mij door den aether aangedane smaad'.¹¹⁶ Loeff herinnerde aan de 'genotvolle avonden' op De Geers studentenkamer op het Domplein toen zij samen *In dagen van strijd* van ASC Wallis lazen. "Wie kon vermoeden dat er eenmaal zoveel tragiek ook in je eigen leven zou komen."

Dominee Loeff kampte met een slechte gezondheid. De Geer bezocht hem in de oorlogsjaren verschillende keren. Het einde van de oorlog haalde de dominee van het Zuid-Hollandse Nootdorp niet. Hij overleed begin februari 1945, 'door de verbreking van alle verkeer in groter eenzaamheid nog dan waarin hij had geleefd', aldus De Geer. Een broer van Loeff, Henri, was als enig direct familielid in staat om de begrafenis in Nootdorp bij te wonen. Daarom maakte hij een uitgebreid verslag waarvan hij de doorslagen naar zijn broers en zussen stuurde.¹¹⁷ De Geer was ook bij die rouwdienst, maar Henri Loeff maakte daarvan geen melding. Het bezoek van De Geer aan de kleine hervormde kerk kan onmogelijk onopgemerkt zijn gebleven. De familie wist dat die eenzame, onge-

trouwde oom zijn leven lang goede contacten onderhield met een hoog geacht politicus die tot twee keer toe minister-president was geweest. Het was tekenend dat die broer het bezoek van alle aanwezigen nauwkeurig boekstaafde en dat van De Geer geheel negeerde.

Iemand anders die zich het lot van De Geer aantrok was Han de Bie, op dat moment kinderrechtser bij de Rotterdamse rechtbank. Hij verwierf bekendheid door de manier waarop hij de nieuwe kindervetten in de praktijk invulling gaf. Hij schreef handboeken die iedereen die met de kindbescherming te maken had, gebruikte.¹¹⁸ Reeds een paar dagen na De Geers terugkomst in 1941 bracht De Bie, hoewel zij elkaar nauwelijks kenden, hem een bezoek. De Bie was verbijsterd door de oproep van het CHU-bestuur om geen contact te zoeken met de teruggekeerde oud-minister-president. "Ik heb als rechter geleerd om in alle (alle onderstreept, mvdK) omstandigheden wederhoor toe te passen", schreef De Bie in zijn verzoek aan De Geer om eens langs te mogen komen.¹¹⁹ Hij wilde onderzoeken of De Geer naar het NSB-kamp was overgelopen zoals her en der werd gezegd. In het gestencilde verslag concludeerde hij dat men over de terugkeer van De Geer – 'gelijk de heer De Geer zelf toegeeft' – verschillend kan denken, 'maar dat men zijn eer en integriteit ongerept moet achten'. De Bie verzocht tevergeefs het CHU-bestuur om De Geer een kans te geven zich te verantwoorden.

Eind 1942 moesten De Geer en zijn vrouw het huis aan de Prins Mauritslaan verlaten. Seyss-Inquart kondigde een evacuatie af omdat hij een bredere strook van de kust wilde verdedigen en plande de komst van de Atlantikwall. De Geer verhuisde naar Soest, waar hij de voormalige pastorie aan de Kerklaan kocht. In Soest merkte hij snel hoe het dorp over hem dacht. Toen bij de kerkdienst een onbekende man voor hem opstond omdat alle plaatsen bezet waren, hoorde De Geer iemand zeggen: "Dat schorem vindt elkaar altijd."¹²⁰ De man die zijn zitplaats had afgestaan was lid van de NSB. In diezelfde tijd zag hij zich gedwongen om een stuk in het *Weekblad van Soest* te schrijven waarin hij trachtte het gerucht te ontzenuwen dat hij lid was geweest van de NSB.¹²¹

De Geer wilde nog veel meer schrijven, maar daar kreeg hij de kans niet meer voor. Hij had de controle over zijn leven verloren. Eind 1942 vroeg hij de Nederlandse nazi Goedewaagen wederom om publicatie van een brochure, nu met de titel *Wachter wat is er van de nacht* onder het pseudoniem *Kassandra*. In de begeleidende brief schreef De Geer dat de nood van de wereld hem hiertoe de aanzet had gegeven.¹²² Met een licht vleierende toon probeerde De Geer bij de Duitsers toestemming te krijgen, maar die weigerden. De regels waren inmiddels veel strenger geworden.¹²³ De Geer vernietigde daarop het manuscript.¹²⁴ Vervolgens schreef De Geer in 1944 nog een brief aan Van Sijn met het aanbod van een andere brochure die dezelfde geest ademde als de *Synthese in den oorlog*. Maar ook dit voorstel ketste af. De titel van dat stuk kon De Geer zich na de oorlog niet meer herinneren.

Volgens Van Osch had De Geer zich in mei 1941 tot lid van de Tweede Kamer laten benoemen als opvolger van Slotemaker de Bruïne, die op 1 mei was overleden.¹²⁵ Bron hiervoor was een bericht in *De Telegraaf* van 24 mei 1941. Vaststaat echter dat De Geer wel is gevraagd om die zetel in te nemen, maar dat hij die benoeming niet heeft aangenomen.¹²⁶

Tot die onomstotelijke conclusie kwam in 1945 de onafhankelijke commissie Besluit Tijdelijke Staten-Generaal onder voorzitterschap van Beelaerts van Blokland, die dit had onderzocht.

Het moment dat De Geer definitief wist dat zijn voor de oorlog zorgvuldig opgebouwde gezag volledig was verdwenen, was tijdens een overval in zijn eigen huis.¹²⁷ In de winter van 1944/1945 stonden op een nacht plotseling drie gemaskerde mannen met een revolver in de slaapkamer. Zij zeiden dat zij van het illegale blad *Vrij Nederland* waren en dat zij een 'gelduitkering voor de goede zaak eisten' van mensen 'die aan de verkeerde kant stonden'. De Geer ging met een van hen naar beneden terwijl de anderen zijn vrouw onder schot hielden om het inroepen van hulp te voorkomen. In een later geschrift noemde De Geer dit 'ex uno disce omnes', leer uit dit weinige de rest kennen.

Op de dag na de bevrijding kreeg De Geer een 'scherpe gedachtewisseling' met een luitenant.¹²⁸ Deze militair wilde met alle geweld een hakenkruisvlag in De Geers tuin planten.